

ZDZISŁAW J. KAPERA

Modlitwa w tekstach qumrańskich. Zwięzłe wprowadzenie w problematykę

W latach 1948–1956 w grotach nad Morzem Martwym poniżej Jerycha odkryto tzw. bibliotekę qumrańską: teksty biblijne, fragmenty literatury judaistycznej okresu Drugiej Świątyni i pisma własne nieznaney wspólnoty podejrzewanej o pochodzenie esseńskie¹. Dopiero po opublikowaniu w roku 2009 ostatniego tomu naukowego z tekstami z Qumran² możemy rzetelnie przedstawić ogólną charakterystykę zbioru i spróbować określić bliżej jego naturę i zakres³.

Dokumenty modlitewne w zbiorze manuskryptów znad Morza Martwego

Wszystkie manuskrypty pochodzą z lat od około 250 przed Chrystusem do 135 po Chrystusie. Odnalezione rękopisy ukryte były w 11 grotach. Grota 1 dostarczyła 80 manuskryptów, w tym najważniejsze teksty wspólnoty qumrańskiej: Regułę Zrzeszenia, Regułę Całego Zgromadzenia, Regułę

---

¹ Por. przekład niemal wszystkich tekstów na język polski: P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego. Qumran – Wadi Murabba'at – Masada – Nachal Chewer*, Kraków 2000² i komentarze do poszczególnych manuskryptów: P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, Poznań 2005². W niniejszym artykule zasadniczo cytuję przekłady P. Muchowskiego. Nieliczne wyjątki zaznaczono. Oryginalne wydania tekstów znajdują się m.in. w tomach 7, 11 i 29 serii Discoveries in the Judaean Desert.

² Discoveries in the Judaean Desert, 40

³ Por. Z. J. Kapera, *Qumrańskie odkrycia z perspektywy ponad półwiecza (1947–2007)*, „Studia Franciszkańskie” 18 (2008), s. 59–82, a zwłaszcza s. 62–64 z sumarycznym opisem tzw. biblioteki z Qumran.

Wojny, Księgę Hymnów (*Hodajot*), Komentarz do księgi Habakuka⁴. Grota 2 dała nam już tylko 33 rękopisy. Grota 3 jeszcze mniej, bo 15, ale za to z cennym Zwojem Miedzianym uważanym za listę skarbów. Grota 4 była najcenniejsza. Niestety zawierała około 15 tysięcy bardzo uszkodzonych skrawków zwojów, z których złożono 681 tekstów w postaci bardzo fragmentarycznej, w tym znany uprzednio Dokument Damasceński. To w niej natrafiono na największą liczbę modlitw i hymnów. Groty małe (5 do 10) wniosły niewiele nowych rękopisów, ale ostatnia grota 11 – aż 31 sztuk, w tym cenny Zwój Świątyni i nieoczekiwany zbiór Psalmów, w tym wielu nieznanych, apokryficznych.

Modlitwa końca okresu Drugiej Świątyni

Do niedawna tak naprawdę niewiele wiedzieliśmy o modlitwie okresu Drugiej Świątyni⁵. Znamy tylko nieliczne jej przykłady poza oczywiście powszechnym użyciem Księgi Psalmów. Z nowych modlitw tego okresu powstałych dla celów kultowych i pobożności indywidualnej wyliczyć można m.in. takie modlitwy jak modlitwa Syracha o wyzwolenie Izraela (Syr 36, 1–17), lamentacja ludu z ksiąg Daniela i Barucha (Dn 9, 4–19 i Ba 1, 14–3, 8), modlitwa Azariasza (grecki Dn 3, 26–45), lamentacja z księgi Judyty (9, 2–14), które weszły do kanonu greckiego, i takie, które się w nim nie znalazły, jak modlitwy z 3 Księgi Machabejskiej: modlitwy Manassa, arcykapłana Szymona czy kapłana Eleazara oraz Psalm Salomona⁶.

⁴ Bardzo dobrą prezentację zawartości groty 1 przedłożył jeszcze w roku 1963 W. Tyloch. Przedruk tomu jego tłumaczeń ukazał się ze wstępem i konsultacją naukową Stanisława Mędali: W. Tyloch, *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, Warszawa 1997.

⁵ Literatura polska na temat modlitwy biblijnej (poza psalmami) jest zaskakująco uboga. Jedyne znane mi opracowanie interesującego nas okresu znajdujemy we *Wprowadzeniu do literatury międzytestamentalnej* Stanisława Mędali, Kraków 1994, s. 298–326. Nawet w opracowaniu *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, modlitwie nie poświęcono należytej uwagi. Z kolei A. Strus, *Śpiewajcie nam pieśni Syjonu... (Księga Psalmów)*, [w:] *Pieśni Izraela: Pieśń nad Pieśniami, Psalmi, Lamentacje*, oprac. A. Strus, J. Warzecha, J. Frankowski, Warszawa 1988 (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych, 7), pomija problematykę modlitwy okresu międzytestamentalnego, relacjonując jedynie modlitwę Chrystusa i wczesnego Kościoła. Dopiero ostatnio do przedstawianej tu problematyki nawiązał P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny: Modlitwy społeczności*, „Scripta Biblica et Orientalia” 1 (2009), s. 201–213, dołączając przykłady modlitw w przypisach.

⁶ S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 298.

Właściwie do niedawna poza pewnymi przekazami literatury klasycznej i Nowego Testamentu nie było wiadomo, jak ani jakimi słowami modlili się mieszkańcy Judei w dobie Chrystusa. Nasze pokolenie ma to szczęście, że może je poznać z utworów nie tylko zapisanych w oryginalnym języku, ale nawet pochodzących z oryginalnych zwojów. Wiele z tych przepięknych tekstów jest jednak zachowanych tylko fragmentarycznie, budząc w nas rzeczywisty niedosyt. Ten duży zbiór pochodzący z okolic Chirbet Qumran liczy ponad dwieście utworów i odzwierciedla wczesny okres żydowskiej modlitwy w dobie narodzin chrześcijaństwa. Jest z pewnością w znacznej mierze jednostronny, gdyż odbija wzniosłą eschatologię z oczekiwaniem interwencji Mesjaszy Aarona i Izraela, dualizm dobra i zła, wykorzystuje sekciarski kalendarz słoneczny, ale z drugiej strony wiele tekstów nie ma wyznaczników, tj. terminów właściwych tzw. sekcje qumrańskiej, i najprawdopodobniej wyraża po prostu wspólne dziedzictwo judaizmu doby przełomu er⁷.

Liczebność manuskryptów zawierających teksty modlitewne

Na ogólną liczbę ponad 900 rękopisów znalezionych w 11 grotach w rejonie Chirbet Qumran wyróżniono około 300 utworów literackich. W obręb tego zbioru wchodzi 23 manuskrypty z księgami Biblii, które zaliczono do kanonu, z wyjątkiem księgi Estery (choć mamy tekst paraczy proto-Estery)⁸, 30 tłumaczeń biblijnych lub kompozycji podobnych do tekstów biblijnych oraz około 250 utworów literackich pozabiblijnych. W całym zbiorze mamy 56–57 odrębnych utworów poetyckich i liturgicznych oraz około 10 tekstów magicznych⁹. Do tego należy dodać biblijne modlitwy i psalmy¹⁰. Naukowcy wyróżniają od 200 do 300 jednostek modlitewnych (w różnych postaciach zbiorów, utworów

⁷ Zob. J. H. Newman, *Prayer at Qumran and in Early Jewish Literature*, [w:] *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*, ed. by K. D. Sakenfeld, t. 4: Me-R, Nashville 2009, s. 586.

⁸ Por. J. T. Milik, *Les modèles araméens du livre d'Esther dans la Grotte 4 de Qumrân*, „Revue de Qumran” 1992 nr 59, s. 321–399.

⁹ Por. E. Tov, *Hebrew Bible, Greek Bible, and Qumran. Collected Essays*, Tübingen 2008, s. 429, 434.

¹⁰ Por. przegląd tego typu utworów w: E. M. Schuller, *Prayer, Hymnic, and Liturgical Texts from Qumran* [w:] *The Community of the Renewed Covenant. The Notre Dame Symposium on the Dead Sea Scrolls*, ed. by E. Ulrich, J. VanderKam, Notre Dame 1994, s. 153–171.

pojedyńczych czy też w postaci biblijnej Księgi Psalmów) w literaturze z Qumran¹¹. Np. Księga Psalmów zachowała się aż w 35 egzemplarzach (czasem z dodatkiem psalmów apokryficznych)¹². Biorąc pod uwagę wskazaną rolę psalmów w życiu społeczeństwa Judei, była to również najbardziej ukochana księga qumrańczyków. Naśladowali ją własnymi kompozycjami poetyckimi i modlili się jej słowami¹³.

Klasyfikacja modlitw qumrańczyków

Zwykle w studiach nad modlitwą qumrańską przyjmuje się najprostszą definicję modlitwy: każda forma komunikacji człowieka z Bogiem, a tekst modlitwy wyraża tę łączność¹⁴. Jak jednak wyróżnić tego typu utwór i jak określić zakres jego użycia?¹⁵ Przypomnijmy, że uczeni znaleźli około 15 tys. fragmentów tylko z groty 4. Nic dziwnego, że badania modlitw grupy religijnej znad Morza Martwego szły opornie. Wraz z postępem publikacji oxfordzkiej serii *Discoveries in the Judean Desert* wyróżniono siedem grup tekstów modlitewnych: 1. Liturgia na określone pory dnia i określone dni, 2. Liturgia na określone ceremonie wspól-

---

¹¹ E. G. Chazon, *Prayers from Qumran and Their Historical Implications*, „Dead Sea Discoveries” 1 (1994), s. 267. Klasyfikację tę akceptuje E. M. Schuller w artykule *Petitionary Prayer and Religion of Qumran*, [w:] *Religion in the Dead Sea Scrolls*, ed. by J. J. Collins, R. A. Kugler, Putnam-New York 1994, s. 29–30.

¹² Por. wykaz rękopisów Księgi Psalmów w: A. Tronina, *Biblia w Qumran*, Kraków 2001, s. 51. Pełniejszą informację znaleźć można w: A. Lange, *Handbuch der Textfunde vom Toten Meer*, t 1: *Die Handschriften biblischer Bücher von Qumran und den anderen Fundorten*, Tübingen 2009, s. 373–450; tamże obszerna bibliografia.

¹³ Por. A. Steudel, *Les manuscrits psalmiques de la mer Morte et la réception du psautier à Qumran*, „Revue des sciences religieuses” 77 (2003), s. 529–543.

¹⁴ W badaniach nad modlitwą przyjmuje się dwie klasyczne definicje: wzniesienie serca do Boga (św. Jan Damasceński) lub rozmowa z Bogiem (św. Augustyn). Modlitwa ma strukturę dialogu. Może być wypowiedziana głośno lub w myśli, ale też wyrażona gestem lub tańcem. Ma charakter zbiorowy lub indywidualny, zwykle nadaje sens ofierze kultowej. Może mieć wymiar profetyczny lub mistyczny; por. J. T. Maciuszko, *Modlitwa* [w:] *Encyklopedia Religii PWN*. Inne definicje w nawiązaniu do studium tekstów qumrańskich podaje M. McDowell, *Prayers of Jewish Women*, Tübingen 2006, s. 215.

¹⁵ E. Chazon słusznie zauważyła, że liturgiczna funkcja tekstu nie zawsze jest oczywista i nie w każdym wypadku może być wydedukowana – por. *Prayers from Qumran and Their Historical Implications*, art. cyt., s. 266.

noty, 3. Modlitwa eschatologiczna, 4. Magiczne zaklęcia¹⁶, 5. Kolekcje psalmów, 6. Hymny dziękczynne i 7. Modlitwy prozą¹⁷.

Jak modlili się qumrańczycy?

Przede wszystkim należy uzmysłwić sobie, kim byli posiadacze zbioru rękopisów z grot w sąsiedztwie osiedla Chirbet Qumran. Zwykle uważa się, że byli to znani z pism Józefa Flawiusza¹⁸ esseńczycy, jedno z ugrupowań ówczesnego judaizmu. Ważną informacją przekazaną przez niego jest fakt oddzielenia się esseńczyków od kultu świątynnego w Jerozolimie¹⁹ oraz nacisk na modlitwę w ich życiu codziennym i odmawianie jej o różnych porach dnia²⁰. Podobny obraz odnajdujemy w tekstach qumrańskich.

Wspólnota znad Morza Martwego była przekonana, że krwawe ofiary składane w świątyni jerozolimskiej dokonywali niewłaściwi kapłani, według złej praktyki halachicznej (co wyraźnie podkreśla dokument zwany MMT – Niektóre z nakazów Prawa) i co najgorsze, według złego kalendarza, tzn. kalendarza księżycowego zamiast kalendarza słonecznego. Nie mogąc brać udziału w kulcie świątynnym, czcić Boga i prosić go o wybaczenie grzechów, pragnęły osiągnąć ten sam cel przez odseparowanie się, życie modlitwą i rygorystycznym przestrzeganiem praw Tory. Ich modlitwa nie miała na celu zastąpienia wiecznego kultu ofiarniczego wymaganego przez Boga, jak to jest objawione w Piśmie Świętym, gdyż reaktywacja składania ofiar miała być pierwszym celem po oczekiwanej wojnie Synów Światłości z Synami Ciemności (1QM 2, 1–6). Sam jednak fakt przyznania, że można „w czasie Beliala” żyć w świętości, nie uczestnicząc w kulcie świątynnym, było ewenementem niezwykłym,

¹⁶ Tutaj pominięte – zob. P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 207–208.

¹⁷ Podział według klasyfikacji E. Chazon, *Prayers from Qumran and Their Historical Implications*, art. cyt., s. 267–268.

¹⁸ Por. Józef Flawiusz, *Wojna Żydowska*, z gr. przeł. J. Radożycki, Poznań 1980, s. 161–164 (BJ II, viii, 119–161) i *Dawne Dzieje Izraela*, Poznań-Warszawa-Lublin 1962, s. 836–837 (Ant XVIII, i, 5).

¹⁹ Por. Ant XVIII, i, 5.

²⁰ Por. BJ II, viii, 131.

podobnym do tego, przed którym stanął wczesnochrześcijański Kościół, a po roku 70 po Chrystusie – faryzejski judaizm²¹.

Nie ulega wątpliwości, że modlitwa – „ofiara warg” (*terumat sefa-tajim*) – odgrywała centralną rolę w życiu codziennym zrzeszenia²². Jak mówi Reguła Wspólnoty, „ofiara warg według prawa jest jak wonność sprawiedliwości, a doskonale postępowanie jest jak dobrowolna, miła ofiara” (1QS IX, 5)²³.

Mieszkańcy Chirbet Qumran najprawdopodobniej modlili się w sali zgromadzeń²⁴ zbudowanej na osi wschód–zachód²⁵. Czy jednak mogli się w niej pomieścić wszyscy mieszkańcy osiedla? Czy była to świątynia zastępcza, czy realna?²⁶ Nie wiemy. Dyskusje archeologów i teologów trwają nadal. W dobie herodiańskiej modlono się w synagogach. Odnaleziono już pierwsze obiekty tego typu, np. na Masadzie, ale nie tylko. Pamiętamy z Ewangelii, że Chrystus czytał księgę Izajasza w synagodze i tam nauczał (por. np. Mk 1, 21–28). Mieli też członkowie zrzeszenia coś, co sami nazywali „domem zgromadzenia”²⁷, „domem czci”²⁸ (dosłownie *bet hisztachut*, CD 11, 21–22). Przyjmuje się aktualnie, że jest to „esseński termin na określenie lokalnych miejsc kultu”²⁹.

²¹ Por. E. M. Schuller, *The Dead Sea Scrolls. What Have We Learned?*, Louisville-London 2006, s. 60–61; A. P. Jassen, *Religion in the Dead Sea Scrolls*, „Religion Compass” 1 (2007) nr 1, s. 5–6.

²² Por. E. M. Schuller, *Prayer in the Dead Sea Scrolls*, [w:] *Into God's Presence. Prayer in the New Testament*, ed. R. N. Longenecker, Grand Rapids-Cambridge 2001, s. 71. Kilka uwag na ten temat poczyniła M. Kardis, *Modlitwa i jej znaczenie w literaturze apokryficznej*, [w:] *Qumran. Pomiędzy Starym a Nowym Testamentem*, red. H. Drawnel, A. Piwowar, Lublin 2009, s. 157.

²³ Przekład W. Tyloch, *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, dz. cyt., s. 107; por. P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 209.

²⁴ Por. J. T. Milik, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Kraków 1999, plan osady w Chirbet Qumran na wklejce nr 12 oraz s. 49; H. Stegemann, *Esseńczycy z Qumran, Jan Chrzciciel i Jezus*, Kraków-Mogilany 2002, s. 57–58.

²⁵ Por. M. i K. Lönqvist, *Archaeology of the Hidden Qumran. The New Paradigm*, Helsinki 2002, plan na s. 290.

²⁶ Pogląd wyrażony przez o. J.-B. Humberta w roku 2003 relacjonuje bliżej P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, dz. cyt., przypis 167 na s. 45–46.

²⁷ W. Tyloch, *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, dz. cyt., s. 166.

²⁸ P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego...*, dz. cyt., s. 208.

²⁹ E. M. Schuller, *Prayer in the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 73. Na temat „domu zgromadzenia” zob. P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 210.

Qumrańczycy modlili się wspólnie. Tak wskazywała Reguła Wspólnoty: „Wspólnie będą spożywać, wspólnie będą się modlić i wspólnie będą obradować” (1QS 6, 2–3). I dalej: „Wielcy zaś będą czuwać wspólnie przez trzecią część wszystkich nocy, aby czytać Księgę i zgłębiać Prawo oraz wspólnie odmawiać błogosławieństwa” (1QS 6, 7–8). Modlitwy formułowano w pierwszej osobie liczby mnogiej. Znajdujemy w nich ślady dialogu i odzewu typu antyfonowego. Powszechną odpowiedzią czy zakończeniem modlitwy było np. „Amen, amen”. Domyślamy się, że musiały także istnieć spontaniczne modlitwy indywidualne, odmawiane w nieszczęściu czy radości, ale nie rozpoznano ich jak dotąd w literaturze qumrańskiej. Nie znaleziono też czegoś, co dziś nazwalibyśmy brewiarzem.

Qumrańczycy modlili się regularnie w wyznaczonych dniach i o oznaczonych porach³⁰. Ich rytm liturgiczny pozostawał w zgodzie z porządkiem przyrody: rankiem i wieczorem, na początku miesiąca, w święta, w lata szabatowe i lata jubileuszowe. Pozostawali w harmonii z wszechświatem i ze światem aniołów, którzy wielbili Boga w tym samym rytmie: „[Jahwe] oddzielił światło od zmroku, zorzę ustanowił dzięki wiedzy swego serca. Zobaczyli go wówczas aniołowie i wielbili go, gdyż pokazał im to, czego nie znali” (11QPs a 26, 11–12).

Modlitwa poranna i wieczorna

Podstawowymi godzinami zwracania się do Boga był wschód słońca (o brzasku) i zachód słońca (późne popołudnie czy wieczór). Kosmiczna zmiana od ciemności ku światłu i na odwrót odgrywała wielką rolę w życiu wspólnoty. „Z nadejściem dnia i nocy wchodzić będę do Przymierza Bożego i kiedy nadchodzi wieczór i ranek, będę odmawiać jego przykazania” – mówi Księga Reguły (1QS 10, 10). Prawdopodobnie więc głównym elementem tych modłów była recytacja Dziesięciu Przykazań z Księgi Powtórzonego Prawa poprzedzona i zakończona wychwalaniem Boga.

Zachowały się dwa zbiory modlitw porannych i wieczornych w rękopisach zwanych Modlitwy codzienne (4Q503) i Słowa ciał świecących (4Q504). Pierwszy manuskrypt zawiera błogosławieństwa na każdy dzień miesiąca. Rubryki na wieczór czy na początek dnia brzmią dość stan-

³⁰ Porządek modlitw odtwarza bliżej P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 209–210.

dardowo, na przykład: „Szesnastego tegoż miesiąca wieczorem będą błogosławić. Zaczną mówić: Niech będzie błogosławiony Bóg Izraela, który uświęcił sobie [noc?]” (4Q503 fragm. 29, kol. 8, 2–3), czy też słowami: „,[Kiedy] słońce [wschodzi], aby oświetlić ziemię, będą błogosławić” (fragm. 10, 1) itp. Cytowany rękopis 4Q503 ma potrójne znaczenie dla studiujących problemy liturgii judaizmu. Typowa księga modlitw żydowskich rozpoczyna je zawsze słowami *baruk 'atta 'adonaj 'elohenu melech ha'olam* („Błogosławiony jesteś Panie Boże nasz, Królu Wszechświata”). Rękopis Modlitw codziennych zaświadcza, że kompozycja tej modlitwy przybierała stopniowo postać zwyczajowego zwrotu już w I wieku przed Chrystusem. Po drugie, zwroty mówiące o wspólnej modlitwie na ziemi z równoczesną modlitwą aniołów w niebiosach wyjaśniają, dlaczego tak bardzo ważnym elementem liturgii tzw. wspólnoty qumrańskiej był kalendarz, ten właściwy według nich, czyli słoneczny. Po trzecie, długotrwały spór, jak dawne jest użycie Qeduszah w modlitwie żydowskiej, otrzymał nowe argumenty. Zwrot z rozdziału 6 Księgi Izajasza: „Święty, święty, święty jest Pan zastępów” pojawia się dwa razy w Modlitwach codziennych. Dziś już wiemy, że modlitwa z aniołami jest bardzo wczesnym motywem religijnego życia mieszkańców Judei. Była popularna już za życia Chrystusa. Odmawiano ją nie tylko w szabat, ale i w pozostałe dni tygodnia³¹.

Modlitwy z manuskryptu Słów światła czy też Słów ciał świecących³² były także odmawiane codziennie, ale nie wiemy, czy rankiem, czy wieczorem, czy też o innej porze dnia. Każda modlitwa rozpoczyna się tytułem, np. modlitwa na czwarty dzień. Nie głosi uwielbienia, lecz zawiera imperatyw: „Pamiętaj, o Panie”, przypominając w zachowanych fragmentach modlitw od niedzieli do piątku wydarzenia związane z historią narodu wybranego od stworzenia Adama (to w niedzielę), poprzez wyjście i nadanie Praw po czasy powygnaniowe (to w piątek). Każda sekcja narracji kończy się dziękczynieniem Bogu w związku z opisanym fragmentem dziejów ludu Bożego i podwójnym: „Amen, amen!”. Jest

³¹ Por. E. M. Schuller, *Prayer In the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 64–66; zob. też P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, dz. cyt., s. 183–184; tenże, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 203.

³² W literaturze nadal dyskutuje się, co oznacza metafora „światła”: świeczniki niebieskie czy kapłanów; zob. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 108. Wydaje mi się jednak, że może chodzić po prostu o świecące gwiazdy zanikające o brzasku i coraz jaśniejsze po zachodzie słońca.

rzeczą interesującą, że tekst ten jest starszy niż okres działalności Mistrza Sprawiedliwości, bowiem rękopis datowany jest na lata 175–150 przed Chrystusem. Brak w nim terminologii sekciarskiej. Tak więc jeszcze przed powstaniem wspólnoty qumrańskiej pobożni Żydzi recytowali modlitwy codzienne. Warto dodać, że modlitwa sobotnia z tego rękopisu opiewa językiem poetyckim stworzenie i przymierze, nie zawiera prośb czy suplikacji w przeciwieństwie do późniejszych żydowskich modlitw, tzw. Osiemnastu Błogosławieństw i sobotniej modlitwy, czyli Amida, z siedmioma błogosławieństwami³³.

Modlitwa sobotnia

Aż w trzech miejscach: w grocie 4, 11 i na Masadzie odkryto fragmenty utworu zwanego Pieśnią ofiary szabatowej³⁴. Może to wskazywać na jego wyjątkowe znaczenie dla wspólnoty qumrańskiej. Jest to kompozycja o nietypowym, hipnotycznym języku, niby jakaś pieśń powtarzająca motywy i formuły z licznymi rzeczownikami i przymiotnikami, czasem nie do przełożenia. Typowa modlitwa rozpoczyna się zwrotem: „[Dla] Maszkila [instruktora wspólnoty]. Pieśń ofiary szabatowej szóstej na dziewiąty dzień miesiąca drugiego. Wysławiajcie Boga boskich istot, mieszkańcy niebiańskich wysokości. [...] święte, świętych wynoście chwałę Jego”³⁵. Końcowe pieśni nr 9–13 stanowią wymyślny opis niebiańskiej świątyni, w tym tronu Boga na rydwaniu (*merkawah*) i ubiorów anielskich kapłanów. Czytając go, odnosi się wrażenie, że recytujący uczestniczą w kulcie na niebiosach, mimo iż jako kapłani zostali odsunięci od świątyni ziemskiej. Wiele debatowano nad tym tekstem, porównując go do dużo późniejszych żydowskich hymnów zwanych *helachot*, pochodzących z kręgów mistycznego judaizmu³⁶.

---

³³ Por. E. M. Schuller, *Prayer In the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 66–68; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 107–108; P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, dz. cyt., s. 184–185; tenże, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 203–204.

³⁴ P. Zdun, *Pieśni Ofiary Szabatowej z Qumran i Masady*, Kraków 1996; J. H. Charlesworth, C. A. Newsom, *Angelic Liturgy: Songs of the Sabbath Sacrifice*, Tübingen 1999 (The Dead Sea Scrolls. Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations, 4B).

³⁵ Tłumaczenie P. Zdun, *Pieśni Ofiary Szabatowej z Qumran i Masady*, dz. cyt., s. 55.

³⁶ Por. E. M. Schuller, *Prayer In the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 68–69.

Liturgia na doroczną ceremonię przyjęcia do Nowego Przymierza³⁷

Członkowie ugrupowania qumrańskiego co roku na wiosnę piętnastego dnia trzeciego miesiąca w trakcie święta Tygodni (Pięćdziesiątnicy) gromadzili się razem celem przyjęcia przysięgi nowych członków, podziału przynależności i wyznaczenia rang w obrębie zgromadzenia, a także ewentualnego wyrzucenia łamiących dyscyplinę wspólnoty. Program uroczystości podaje Księga Reguły (1QS 1, 18–2, 18). Najpierw kapłani i lewici wielbili „Boga zbawienia i wszystkie czyny jego prawdy”. Wstępujący do zgromadzenia odpowiadali im „amen, amen”. Następnie kapłani cytowali „wielkie dzieła potęgi i sprawiedliwości Boga”, głosili „wszystkie łaski jego miłosierdzia wobec Izraela”. Z kolei lewici wyliczali „przestępstwa synów Izraela i wszystkie ich zawinione wykroczenia oraz grzechy za panowania Beliala” (czyli dokonywane współcześnie). W dalszej części uroczystości nowo wybrani członkowie przyznawali się do błędów, grzechów i bezbożności, wielbiąc miłosierdzie Boga. Potem kapłani błogosławili wiernych Bogu, a lewici przeklinali grzeszników – „mężów działu Beliala”³⁸, którzy chcieliby przystąpić nieszczerze do zgromadzenia. Analizując ten ceremoniał, Eileen Schuller zauważyła, iż połączenie tradycyjnego materiału biblijnego (Dn 9; Ne 9; Ez 9, 1; Pwp 27–28; Lb 6) ze specyficznymi wierzeniami qumrańczyków pozwoliło stworzyć nową liturgiczną ceremonię³⁹. W jej trakcie nowi adeptki dokonywali odpowiednich ślubów. Dopuszczeniu do wspólnoty towarzyszyły obrzędy, których niestety odtworzyć nie potrafimy. Wiemy jedynie od Józefa Flawiusza, że esseńczycy składali „straszliwe przysięgi”⁴⁰, które musiały mieć związek z opisaną ceremonią.

³⁷ Por. P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 205.

³⁸ Cytowane fragmenty w tłumaczeniu: W. Tyloch, *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, Warszawa 1963, s. 71–72.

³⁹ Por. E. M. Schuller, *Prayer In the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 71.

⁴⁰ BJ II, viii, 142.

Modlitwa poezją⁴¹ – Psalmi Dziękczynne (Księga Hodajot)⁴²

Najbardziej znanym rękopisem modlitwy qumrańskiej jest księga Psalmów Dziękczynnych, w której wyodrębniono dwadzieścia niemal kompletnych pieśni napisanych według wolnego rytmu, zwykle zaczynających się od słów: „Dzięki Ci, o Panie, albowiem...”⁴³. Znanym z Biblii gatunkom literackim nadano nową, oryginalną formę. O ile w biblijnych psalmach dziękczynnych osoba jest ukryta, tutaj na pierwszy plan wysuwa się Mistrz Sprawiedliwości i jego osobiste odniesienie do Boga oraz cała wspólnota, która wykorzystywała (śpiewała lub recytowała) psalmy w trakcie dorocznych świąt Odnowienia Przymierza lub ceremonii przyjęcia nowych członków⁴⁴. Czymś niezwykle jest wyraźnie wyeksponowana samoświadomość autora, Mistrza Sprawiedliwości, jako pośrednika objawienia i jego osobiste wyznania. Treścią hymnów jest konflikt między Bogiem a Belialem, między „Synami Światłości” (członkami wspólnoty) a „Synami Ciemności” (resztą Izraela). Wiara we wszechmocnego Boga, który wszystko przewidział i wyznaczył miejsce wybranym, w nieuniknione przeznaczenie nie pozbawiła członków zrzeszenia wiary w nagrodę lub karę za popełnione czyny⁴⁵. Po większej części hymny stanowią wyraz wdzięczności Bogu za przebaczenie grzechów i pomoc w trudach życia. Człowiek jest słaby i grzeszny, Bóg zaś łaskawie dźwiga go z upadku i wybiera do uczestnictwa w swej łasce⁴⁶. Przyjmuje się zwykle, że autorem hymnów o charakterze osobistym był bliżej nieznaną Mistrz Sprawiedliwości, założyciel wspólnoty qum-

⁴¹ Por. P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 206–207.

⁴² Por. najpełniejsze wydanie krytyczne: H. Stegemann, E. Schuller, *Qumran Cave 1.III.1QHodayot^a with Incorporation of 1QHodayot^b and 4QHodayot^{a-f}*, Oxford 2009 (Discoveries in the Judaean Desert, 40).

⁴³ Por. J. T. Milik, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Kraków 1999², s. 39.

⁴⁴ Por. E. M. Schuller, *Prayer in the Dead Sea Scrolls*, art. cyt., s. 82–85.

⁴⁵ Por. A.-M. Denis, *La prière dans les Hymnes de Qumran*, [w:] *L'expérience de la prière dans les grandes religions. Actes du Colloque de Louvain-la-Neuve et Liège (22-23 novembre 1978)*, édités par H. Limet, J. Ries, Louvain-la-Neuve 1980, s. 313–324.

⁴⁶ Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 104–105; Z. Kaznowski, *Hodayoth*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 10 (1957) nr 6, s. 436–444; P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 206; P. Dec, *Zwoje Hymnów dziękczynnych znad Morza Martwego [Megillot ha-Hodayot] 1QHa (1QHb/4QH427-4QH440)*, Kraków 1994 (mps w Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II).

rańskiej, przez ks. Jeana Carmignaca uważany za ostatniego proroka Starego Testamentu⁴⁷. Z drugiej strony nie można wykluczyć, że sam termin nie określa konkretnej osoby, ale funkcję w obrębie wspólnoty z Qumran. Hymny, w których Mistrz mówi o sobie „ja”, są bardzo osobiste, prezentują kogoś o wysokiej pozycji społecznej, który pełni rolę pośrednika względem Boga, a zarazem nauczyciela wyjaśniającego objawienie. Co więcej, nie waha się on opisać swych nieprzyjaciół i własne prześladowanie. Z drugiej strony w hymnach wspólnotowych „ja” zdaje się być głosem zrzeszenia. Te utwory w sposób oczywisty wyrażają zaufanie do zbawczej mocy Boga i Jego sprawiedliwości. Czasem grzeszna natura człowieka i jego słabość wyrażana jest retorycznym pytaniem, np. „Kimże jest zrodzony z kobiety...?” (1QH^a 5, 31–33).

Psalmy apokryficzne

W grocie 11 natrafiono na zwój biblijnej Księgi Psalmów (11QPs) a rozszerzony o psalmy apokryficzne zwykle nieodbiegające formą i treścią od pozostałych, tj. kanonicznych. Dwa z nich, Ps 151 i 154, znane były dotąd w przekładzie syryjskim. Szereg biblistów uważa, że pochodzą one od chasydejszczyków, ruchu religijnego poprzedzającego powstanie esseńczyków. Z drugiej strony takie terminy jak „wielcy”, „synowie Przymierza”, „doskonali” zdają się tej wizji przeczyć⁴⁸.

Ps 151 składa się z dwóch strof po siedem wierszy i jest poetycką przeróbką opowiadania biblijnego o namaszczeniu Dawida na króla Izraela⁴⁹. Pierwsza strofa przedstawia czyny Dawida, druga opiewa działalność Boga nazwanego słowem Eloah, co ciekawe, określonego w liczbie pojedynczej⁵⁰. Kolejny Psalm 154 jest dłuższy, formalnie złożony z pięciu strof, stanowi rodzaj pieśni o rozbudowanych wezwaniach do oddawania czci Bogu. Głównym motywem psalmu jest opiewanie uosobionej Mądrości. Otrzymali ją sprawiedliwi i pobożni, aby chwalić majestat

⁴⁷ J. Carmignac, *Mistrz Sprawiedliwości sam o sobie*, „Filomata” 410 (1992), s. 347–372 (fragment przekładu książki Carmignaca, *Le Docteur de Justice et Jésus Christ*, Paris 1957).

⁴⁸ Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 300.

⁴⁹ Por. R. Pytel, *Psalm 151* [w 11QPs], „Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych PAN Oddział w Krakowie” 13 (1970) nr 1, s. 479–481.

⁵⁰ Por. S. Mędała, *Psalmy apokryficzne*, „Filomata” 410 (1992), s. 333.

Boski. Wezwania skierowane są do trzech grup ludzi: pobożnych, opornych i prostych. To oni powinni usilnie wychwalać Boga⁵¹.

Trzeci z psalmów apokryficznych, Pochwała Syjonu⁵² czy też Apostrofa do Syjonu (11Q5 22, 1–15), miał prawdopodobnie na celu podkreślić w świadomości chasydów (*chasideim*) znaczenie świętego miasta Jerozolimy i jego najstarszej części – Syjonu na wzgórzu Ofel, gdzie ongiś było miasto Dawida. W utworze tym Syjon odgrywa szczególną rolę: miejsca jako takiego i samych pobożnych, do których poeta zaliczył także samego siebie. Pisząc ten utwór, autor czerpał przymiotniki z Księgi Izajasza (rozdz. 54, 60, 62, 66). Członkowie wspólnoty lubili ten psalm, albowiem zachował się nie tylko w grocie 11, ale również w grocie 4⁵³.

Modlitwy eschatologiczne

Ostatni z omówionych psalmów apokryficznych, Pochwała Syjonu, bywa też klasyfikowany pośród tzw. modlitw eschatologicznych⁵⁴. Do tych utworów zalicza się także modlitwy odmawiane przed i po ostatecznym boju oczekiwanym przez członków wspólnoty między „Synami Światłości” a synami Beliala, tj. „Synami Ciemności”. Znane są one z tzw. Reguły Wojny, w której opisano siedem etapów wojny obu ugrupowań – przy zmiennym szczęściu dopiero w siódmym uderzeniu zwyciężają ostatecznie Synowie Światłości⁵⁵. Fragmenty modlitewne Reguły Wojny chwala Pana przed bitwą jako jedyne źródło zwycięstwa i proszą o nie, powołując się na Jego postępowanie znane z przeszłości (1QM 1, 1–12, 18), a z kolei po ostatecznym zwycięstwie wychwalają Go za pokonanie zastępów Beliala (1QM 13, 1–14, 15)⁵⁶.

Innym rodzajem modlitwy eschatologicznej były utwory takie jak „Reguła Błogosławieństw” (1QSb) czy „Berachot”. Pierwszy tekst, 1QSb, dzieli się na trzy części, z których każda rozpoczyna się formułą: „Słowa błogosławieństwa dla człowieka mądrego [nauczyciela] do błogo-

⁵¹ Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 302–303.

⁵² Por. S. Mędała, *Psalmy apokryficzne*, art. cyt., s. 336.

⁵³ Por. P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, dz. cyt., s. 189.

⁵⁴ Por. E. Chazon, *Prayers from Qumran and Their Historical Implications*, art. cyt., s. 267.

⁵⁵ Por. A. Kubik, „Wojna Synów Światłości z Synami Ciemności”, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 10 (1957) nr 6, s. 428–435.

⁵⁶ Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 98.

sławienia”. Same błogosławieństwa skierowane są do wiernych Nowego Przymierza, do arcykapłana i do kapłanów oraz do księcia Zgromadzenia⁵⁷. Natomiast Berachot (4Q 286), czyli tzw. Błogosławieństwa i przekleństwa, były przeznaczone do liturgii Odnowy Przymierza. Znajdziemy w nich zbiorowe wyznanie win, błogosławieństwa Boga, aniołów, ziemskiej natury, królestwa Bożego, Przymierza i wybranego ludu, a następnie przeklęcia Beliala i duchów jego działu oraz przeciwników zreszczenia. Wreszcie w utworze tym zawarty jest także opis ceremonii Odnowy Przymierza i rytuału wykluczenia ze wspólnoty⁵⁸.

*

Zdaniem Eileen Schuller mimo ponad półwiecza studiowania tekstów z Qumran nadal nie dostrzega się ich wartości źródłoznawczej dla badania „religii zwojów znad Morza Martwego”⁵⁹. Oczywiście istnieje jej zdaniem niebezpieczeństwo wydzielenia abstrakcyjnych wierzeń z odczytanych rękopisów modlitewnych. Język dogmatów jest z natury inny niż religijnych utworów poetyckich, ale według niej należy taką próbę podjąć, aby odtworzyć dystynktywną teologię qumrańskiego zreszczenia (jej zdaniem esseńczyków)⁶⁰.

Prezentowane tu modlitwy grają ważną rolę w studiach nad historycznym rozwojem liturgii żydowskiej⁶¹. Sprawa ta jest skomplikowana, gdyż nie ma bezpośredniej łączności między wspólnotą qumrańską

⁵⁷ Por. S. Mędała, *Błogosławieństwa (IQSb), „Filomata” 410* (1992), s. 338–340; tenże, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 106–107.

⁵⁸ Por. P. Muchowski, *Komentarze do rękopisów znad Morza Martwego*, dz. cyt., s. 166–168.

⁵⁹ Jednym z pierwszych uczonych, który podjął próbę syntezy teologii qumrańczyków był H. Ringgren, *The Faith of Qumran. Theology of the Dead Sea Scrolls*, Crossroad, New York 1995. Jednak autor niewiele miejsca poświęcił modlitwie, właściwie pisze tylko o godzinach modlitwy członków zreszczenia (s. 222–223). Tamże omówienie teologii qumrańskich pióra J. H. Charleswortha (*The Theologies in the Dead Sea Scrolls*, s. XV–XXI) i pożyteczna bibliografia (J. H. Charlesworth, H. W. L. Rietz, *Theologies at Qumran: Selected and Annotated Bibliography*, s. 286–305). W najnowszej rzeczowej bibliografii odkryć qumrańskich nie ma nawet wydzielonego osobnego paragrafu poświęconego modlitwie; por. J. A. Fitzmyer, *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature*, Grand Rapids–Cambridge 2008 (zob. s. 241–243 poświęcone qumrańskiej teologii).

⁶⁰ Por. E. M. Schuller, *The Dead Sea Scrolls*, dz. cyt., s. 76.

⁶¹ Zob. np. M. G. Abegg, *Liturgy: Qumran*, [w:] *Dictionary of New Testament Background*, eds C. A. Evans, S. E. Porter, Downer Grove–Leicester 2000, s. 648–650; P. Muchowski, *Esseński ryt liturgiczny...*, dz. cyt., s. 202–203 i 212.

a ugrupowaniami judaizmu, który przetrwał zniszczenie Świątyni Jerozolimskiej w roku 70 po Chrystusie i rozwinął kult Boga bez świątyni. Tym niemniej dzięki rękopisom z Qumran pewne elementy modlitwy i jej żydowskiej historii możemy prześledzić wstecz, poczynając od II wieku przed Chrystusem. Korpus qumrańskiej modlitwy odsłonił najstarsze żydowskie liturgie na określone pory dnia, miesiąca, na czas szabatu i dorocznych świąt. Nad Morzem Martwym znaleziono także rękopisy nie pochodzące z kręgów wspólnoty qumrańskiej i to dzięki nim poznaliśmy bliżej także modlitwy okresu Drugiej Świątyni⁶².

Wreszcie bibliści stają przed problemem przebadania relacji liturgii qumrańskiej do liturgii chrześcijańskiej. Niezwykle łatwo dostrzegamy liczne punkty styeczne, jak wzory błogosławieństw⁶³ czy dziękczynień, kosmiczny wymiar modlitw⁶⁴, podobne psalmodie, modły przeciw demonom⁶⁵ i wiele innych. Ważne jest też porównanie rytuałów liturgii qumrańskiej i wczesnochrześcijańskiej⁶⁶. Studia takie już pozwalają dostrzec wspólną liturgiczną tradycję i poznawać żydowskie tło modlitwy chrześcijańskiej. Nim uczeni jeszcze bliżej przestudiują tę problematykę, warto samemu posłuchać głosu samych qumrańczyków i poznać ich modlitwy w dostępnych nam tłumaczeniach Witolda Tylocha, Piotra Muchowskiego, Stanisława Mędała i Pawła Zduna⁶⁷.

Kraków

ZDZISŁAW J. KAPERA

---

⁶² Por. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, dz. cyt., s. 298–299; L. H. Schiffman, *Reclaiming the Dead Sea Scrolls*, New York 1994, s. 311–312; R. S. Sarason, *Communal Prayer at Qumran and among the Rabbis. Certainties and Uncertainties*, <http://orion.huji.ac.il/symposiums/5th/sarason00.html>.

⁶³ Por. np. H. Lichtenberger, *Qumran a Nowy Testament*, [w:] „Przeznaczyłeś nas dla Twojej prawdy” (4Q 495). *Studia dla Dr. Dżdzisława J. Kapery w 65. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2007, s. 215–224.

⁶⁴ Por. E. Schuller, *Modlitwa*, [w:] *Słownik Wiedzy Biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1997, s. 523–524.

⁶⁵ Por. H. Lichtenberger, *Qumran a Nowy Testament*, art. cyt., s. 224–231.

⁶⁶ Por. E. M. Schuller, *The Dead Sea Scrolls*, dz. cyt., s. 77.

⁶⁷ Por. odpowiednie miejsca cytowane w niniejszym tekście lub podane w przypisach. Interesujące antologie modlitwy qumrańskiej można znaleźć w publikacjach niemieckich: K. Berger, *Psalmen aus Qumran, Gebete und Hymnen vom Toten Meer*, Frankfurt a. M.-Leipzig 1997, i G. Molin, *Das Geheimnis von Qumran. Wiederentdeckte Lieder und Leben*, neu herausgegeben und erweitert von O. Betz und R. Riesner, Freiburg-Basel-Wien 1994.

Słowa kluczowe

Modlitwy, psalmy, apokryfy, Qumran, zwoje, Druga Świątynia, judaizm

Summary

Prayer in Qumran texts. A brief introduction

Of some three hundred literary texts found in the caves of the Judaean Desert and those close to Khirbet Qumran, 56 are various pieces of poetry and liturgy. Seven specific groups have been distinguished among them: 1. Liturgy on sunshine and sunset and on specific days; 2. Liturgy on specific ceremonies of the community; 3. Eschatological prayers; 4. Magic texts; 5. Collections of psalms (including pseudepigrapha); 6. Thanksgiving hymns; 7. Prose prayers. The issue of how the Qumranians were praying is here briefly touched upon. Then there is a description of morning and evening prayers, Sabbath prayers, specific liturgy of the annual ceremony of entering the New Covenant, the Hodayot (Thanksgiving Hymns), pseudepigraphic Psalms (like Ps 151), and the eschatological prayers. The introduction ends with a summary evaluation of the role of the texts in reconstructing the historical development of the Jewish prayer of the late Second Temple period. The need to study the relationship of the Qumran prayers with the early Christian prayers is also briefly discussed.

Keywords

Prayers, psalms, pseudapocrypha, Qumran, scrolls, Second Temple, Judaism